

Major Nándor

: Író
: ma.jor@eunet.rs

JUGOSZLÁVIA SZÉTHULLÁSA (I.)

The Disintegration of Yugoslavia (I)

A nyolcvanas évek derekára Jugoszláviában megcsappant a főhatalom cselekvőképessége, következképpen napirendre került a közös állam talpraállításának a mikéntje. A köztársaságok megszűntek három elképzelés között, s megrögzöttségükben nem jutottak közös nevezőre. Ezért a föderáció megrekedt az egypártrendszerben, nem kapott tranzícióra alkalmas új alkotmányt. 1990 januárjában felbomlott a Jugoszláv Kommunista Szövetség, megszűnt a csúcsszerve, a főhatalom addigi hordozója. 1990 tavaszán a jugoszláv parlament és kormány, miután elmaradt összetételének reguláris felújítása, mandátumát saját döntésével meghosszabbította. Legitimitását így elveszítve, névleges hatalomként mindinkább üresjáratban működött. Olykor fedezetül szolgált egyik-másik köztársaságnak. A köztársaságok egymás és a föderáció kárára politikai erőszakot is alkalmaztak, Szerbia pedig, Vajdaság és Kosovo autonómiájának megszüntetésekor, Kosovóban fegyveres erőszakot is. 1990 tavaszán és őszén a köztársaságok meghozták új, a tranzíció szükségleteit kielégítő alkotmányukat, megtartották többpárti választásukat, s kollízió esetére rendre kimondták a köztársasági törvények elsőbbségét a föderáció törvényeivel szemben. Alkotmányukban Jugoszlávia már csak fikcióként szerepelt. A valóságban már széthullott. A háborúkra csak ezután, 1991-ben került sor.

Kulcsszavak: föderáció, konföderáció, köztársaságok, megegyezékes politika, erőszak-politika, széthullás.

1.

Jugoszlávia akkor kezdett széthullani, amikor a főhatalom képtelen volt már életre kelteni politikai akarátát, később pedig már szuverénül formába sem tudta önteni elbizonytalanodó politikai szándékait. A főhatalom az egypárti kváziparlamenti rendszerben az állampárt föderációbeli vezetőségének a kezében összpontosult. Ez a vezetőség a nyolcvanas évek elején elfogadta Sergej Kreigher gazdasági reformtervezetét, amely a hetvenes évek végén beköszöntött gazdasági válságra is reflektált volna, de képtelen volt a föderáció parlamentjével mindazokat a törvényeket meghoztatni, amelyek a Kreigher-tervezet teljes alkalmazásához nélkülözhetetlenek lettek volna. A föderáció parlamentje is, a köztársaságok is jelentős mértékben függetlenedtek már. A Kreigher-tervezet

sorsára jutott a politikai rendszer Josip Vrhovec vezetésével készült reformja is, amely egyébként még elégtelen és felületes is volt.

A főhatalom elerőtlenedésének második szakaszát jól példázta az az eset, amikor az állampárt jugoszláv vezetősége megszavazta Dušan Čkrebićnek, az elnökség szerbiai tagjának a leváltását. Amint Slobodan Milošević Szerbia nevében szembeszegült a szavazás konzekvenciáival, a főhatalom tüstént, a helyszínen megváltoztatta saját döntését. A jugoszláv pártközpont hatalma akkorra már annyira megcsappant, hogy a legnagyobb köztársaság képviselőjének okatlan ellenvetését sem volt képes elhárítani. Ezt a tehetetlenséget a szlovén Vinko Hafner magasra emelt ujja szimbolizálta, aki végül csupán arra figyelmeztette Miloševićet, hogy jól gondolja meg, hova vezethet garázda politikája.

A nyolcvanas évek derekára tehát világossá vált, hogy a főhatalom válsága a jugoszláv állam alapjainak újragondolását teszi szükségessé, s az ország további sorsát érinti.¹ Jugoszlávia három lehetőség közül választhatott. Megkísérelhette, hogy a főhatalom válságára minden köztársaság és tartomány egyetértése alapján keres megoldást. Volt azonban arra is lehetőség, hogy egy vagy több köztársaság erőszakkal rákényszeríti saját politikai akaratát a többi köztársaságra, miközben kisajátítja a főhatalmat. Végül spontánul vagy egyetértés alapján szét is válhattak a köztársaságok, akár a főhatalom teljes elerőtlenedése következtében, akár azért, mert a köztársaságok és a tartományok nem jutottak egyetértésre a főhatalom helyreállításának a mikéntjéről.

Milošević arra törekedett, hogy Szerbia államhatalmának egységesítése érdekében nyirbálják meg a tartományok autonómiáját, a föderációt pedig jelentős mértékben központosítva, erősítsék meg. Azt remélte, hogy az ismét centralizált föderációban Szerbia éppúgy dominál majd, miként az 1960-as évek derekáig dominált. A többi köztársaság hajlott arra, hogy Szerbia a tartományok rovására némiképp központosíthasson, de elvetette azt az elgondolást, hogy a főhatalom elerőtlenedését a föderáció jelentősebb unifikálásával orvosolják. A köztársaságok és a tartományok egyetértése alapján konföderatív metamorfózisra számíthatott volna az ország. Milošević azonban erről hallani sem akart. De elvetette azt a lehetőséget is, hogy az ország a fél évszázadon át fennálló köztársasági határok mentén szétváljon. Az maradt tehát hátra számára, hogy megkísérelje Szerbia politikai akaratát rákényszeríteni a többi köztársaságra.

Miért éleződött ki ennyire a helyzet Szerbia és a többi köztársaság között? Egyik köztársaságnak sem volt területi igénye a többi köztársasággal szemben; a köztársaságközi határokat – Szerbia kivételével – minden köztársaság elismerte államhatárnak. Ezért egyik köztársaság sem idegenkedett a konföderációtól, viszont rossz tapasztalatuk miatt mindegyik köztársaság – Szerbiát kivéve – torkig volt a centralizáltabb föderációval. Szerbia politikai elitje is tagadta, hogy területi aspirációi lennének, de a köztársasági határokat csak adminisztratív, s nem

államhatárnak tekintette. Milošević is, hívei is bizonygatták, hogy Horvátország és Bosznia-Hercegovina nagy tömbben élő őshonos szerbjei nem fogadnák el a konföderációs metamorfózist, mert nem kívánnak idegen országba s kisebbségi státusba kerülni, viszont joguk van a nemzeti önrendelkezésre, s egyazon államban kívánnak élni Szerbiával. Önmagukban viszont a horvátországi szerbeknek sem, meg a boszniai szerbeknek sem lett volna erejük és esélyük arra, hogy köztársaságukból – vélt területükhöz ragaszkodva – akár erőszakkal is kiváljanak. Ahhoz az kellett, hogy valaki mögéjük álljon. A helyzet félreérthetetlen volt. Csak Boszniában bonyolódott tovább: Horvátország távozása esetén a szerbekkel ellentétben a bosnyákok is meg a boszniai horvátok is – együtt relatív többséget képeztek – függetlennek szerették volna látni köztársaságukat.² Később viszont Franjo Tuđman horvát államfő kész lett volna már Miloševićtyel felosztani Bosznia-Hercegovinát.³ Az 1980-as évek végén azonban ez még fel sem merült. Ezért minden köztársaság politikai elitje várakozásteljesen nézett az események elé. Milošević azonban tudta, hogy mindenki más várakozhat, neki azonban idejében cselekednie kell.

Ezzel elkezdődött Jugoszlávia széthullásának végső, háborút megelőző szakasza. Ez a szakasz két részre oszlik. Kezdetben Milošević csak politikai erőszakot alkalmazott, utóbb azonban már fegyveres erőszaktól sem riadt vissza.

A továbbiakban a széthullásnak erről a második, háborút megelőző szakaszáról kívánok értekezni.

2.

A politikai erőszakot Milošević először 1987 szeptemberében alkalmazta, midőn az állampárt szerbiai vezetőségének nyolcadik ülésén leszámolt Ivan Stambolićnak, a szerbiai köztársasági elnökség elnökének a frakciójával, s e frakció minden tagját száműzte a politikai életből. Stambolićnak kész megállapodása volt Vajdasággal és Kosovóval arról, hogy Szerbiának mint államnak némely funkcióját a két tartomány területén is egységesen érvényesítik, ami azonban Milošević igényeit már nem elégítette ki. Ezzel szemben Milošević az állampárt jugoszláv vezetősége révén kieszközölte, hogy Kosovóban az albán irredentizmus elleni küzdelem eredményességét záros határidőn belül a szerbek kivándorlásának a megszűntével mérjék.⁴ Stambolić frakciója felfogta, hogy ez teljesíthetetlen feladat, sőt azt is, hogy Milošević, hátat fordítva az egyezményes politikának, erőszak-politikához kíván folyamodni. Dragiša Pavlović, az állampárt belgrádi szervezetének az elnöke megjövendölte, hogy az erőszak-politika Kosovóban óhatatlanul vérontáshoz vezet.⁵ Milošević híveit ez nem rettentette vissza. Előre meggyúrták az állampárt szerbiai vezetőségének a tagjait, úgyhogy Stambolićnak a nyolcadik ülésen nem volt semmi esélye álláspontjának

elfogadtatására. Milošević a Stambolić-frakció kiátkozott híveinek a helyébe mindenütt saját embereit ültette. Így Milošević Szerbiában létrehozta azt a monolitikus politikai infrastruktúrát, amelyre az erőpolitika kiteljesítéséhez múlhatatlanul szüksége volt.

Milošević politikai erőszakot alkalmazott 1988 októberében is, miközben az utazgató mítingelők háromhavi kampánya után az utca népének ultimátumával megdöntötte a vajdasági állampárt és a vajdasági tartományi autonómia vezetését. Az utazgató mítingelők Milošević politikai eszköztárának mozgalmi, populista részét képezték. A mítingeken a szerbséget „megillető” jogokat követeltek a kosovói szerbek számára, Szerbia állami mivoltának a kiterjesztését sürgették Vajdaságra, az autonómiák megfosztását javallották mindennemű állami attribútumtól, ezenfelül olykor albán vezetőkre név szerint is halált kiáltottak. Akkor már a vajdasági szerb politikai elit túlnyomó része is kész volt arra, hogy a miloševići követelmények kedvéért feláldozza a vajdasági őshonos nemzeti közösségek autonómiáját.⁶ Ugyanilyen módon, ugyanilyen követelések hangoztatásával döntötte meg Milošević egy hónap múltán, 1988 novemberében a kosovói állampárt és a kosovói autonómia vezetését is. Kuriózumnak számít, hogy a tüntetők azt állították: az illegális albán irredenta szervezet törzskarának sikerült olyképpen álcázni magát, hogy beépült az állampárt kosovói vezetésébe.

Az utazgató mítingelők 1989 januárjában megdöntötték a montenegrói állampárt és köztársaság vezetését is. Ezzel azonban Milošević túllépte Szerbia határát. Az eltehetetlenedett főhatalom eltekintett ugyan Vajdaság és Kosovo vezetésének törvénybe ütköző leváltásától, sőt attól is, hogy mindkét tartományban illegitim vezetéssel helyettesítsék a korábbi, de érzékenyen érintette egy köztársasági vezetésnek a menesztése. A főhatalom lamentálására, miszerint Milošević lábbal tiporja a föderáció alkotmányát, Milošević már magabiztosan azt válaszolta, hogy antibürokratikus forradalmat indított, amelynek érdekében élni fog alkotmányos és alkotmányellenes, statutáris és statútumba ütköző, intézményes és intézményeken kívül eső eszközökkel egyaránt.⁷ Önfeláldozóan közölte, hogy senki másnak, csak az elburokratizálódott vezetőségeknek lesz okuk bárhol az országban tartaniuk a fejleményektől. Milošević a forradalomra mint a legrangosabb legitimációs alapra hivatkozott. Mindaddig, amíg e mellett a legitimációs alap mellett kitartott, nyilván azt remélte, hogy populista mozgalmával az állampárt jugoszláv központját is meghódíthatja.

Fegyveres erőszakhoz Milošević első ízben 1989 márciusában folyamodott. A szerbiai alkotmány módosításának előestéjén, amelynek keretében Milošević a tartományi autonómiák önálló eredetét is törölni szándékozta – a tartományok státusát a jövőben a szerbiai alkotmány révén, a tartományok beleegyezése nélkül is meg lehetett volna változtatni – az albánok Kosovo-szerte tüntetni és sztrájkolni kezdtek. A sztrájkhullám februárban kezdődött, majd márciusban

folytatódott. Ezzel párhuzamosan viszont a szerbek ugyancsak Kosovo-szerte az autonómia teljes eltörlése mellett tüntettek. A két menet olykor találkozott, szorosan egymás mellett haladt el. Akkor már a főhatalom esetenként Milošević szolgálatába szegődött. Jóváhagyásával Jugoszlávia államelnöksége, amelynek élén akkor a boszniai Raif Dizdarević állt, rendkívüli állapotot vezetett be Kosovóban.⁸ A hadsereg mellett a szövetségi kormány különleges rendőralakulatát is a kosovói városok utcáira vezényelték. Az albánok tüntetése éppoly törvényes volt, mint az utazgató és helybeli szerbek felvonulása. A hadsereg és a rendőrség tüzet nyitott azokra, akik Kosovo autonómiájának még fennálló alkotmányos státusát védelmezték. Viszont nem nyitott tüzet azokra, akik ennek az alkotmányos státusnak az erőszakos megdöntését sürgették. Azokban a napokban sok albán tüntető veszítette el az életét, s több százra rúgott azoknak az albán értelmiségieknek a száma, akiket letartóztattak.⁹ Az utóbbiak közé tartozott Azem Vllasi, az állampárt alig pár hónappal korábban leváltott kosovói elnöke is. Vllasi és társai ellen hazaárulás miatt csakhamar vádat emeltek; ez volt az utolsó kommunista kirakatper Európában.¹⁰

A kegyetlen kosovói események elégedetlenséget váltottak ki a többi köztársaságban. Szlovénia felrótta a föderációnak, hogy Kosovóban fegyverrel részt vállalt az alkotmányos rend megdöntésében. Milan Kučan, az állampárt szlovéniai elnöke egy ljubljanai nagygyűlésen kijelentette, hogy az albán bányászok a titói Jugoszláviáért küzdenek, illetve Kosovóban Jugoszlávia sorsa is eldőlhethet.¹¹

Miután két tartományi és egy köztársasági vezetőség erőszakos megdöntését Kosovóban rendkívüli állapot és fegyverhasználat, valamint utcán leterített tetemek tetézték, a többi köztársaságban a politikai erőviszonyok azok javára fordultak, akik a konföderációs átalakulás mellett már a második Jugoszláviától való elszakadást is fontolóra vették. Bora Jović, a jugoszláv államelnökség szerbiai tagja feljegyezte naplójában, hogy Janez Stanovnik és Andrej Marinc a szlovéniai köztársasági elnökségből 1989 májusában figyelmeztették: a szerbiai politika jellege miatt mind nehezebb védelmezniük a jugoszláv irányultságot; ha a szerbiai politika nem változik, Szlovéniában az ellenzék kerekedik felül, s azzal Szerbiának is súlyosbodik a helyzete.¹² Nem maradt ennyiben a dolog. Avégből, hogy Szlovéniát ne érje meglepetés, meg hogy ne juthasson Kosovo sorsára, a szlovén parlament 1989. szeptember 27-én köztársasági alkotmányfüggelékekkel megszavazta, hogy Szlovéniában csak a szlovén parlament jóváhagyásával vezethető be rendkívüli állapot. És hogy ennek a rendelkezésnek legalább a szlovének szemében mindenek feletti érvényt szerezzenek, függelékkel hoztak arról is, hogy kollízió esetén a köztársasági törvények elsőbbséget élveznek a föderáció törvényeivel szemben. Ennek az utóbbi rendelkezésnek azonban jóval nagyobb volt a hordereje, mint amekkorának az alkalom alapján

akkor mutatkozott. Ezzel a szlovén képviselők voltaképpen konföderációs pozícióba juttatták Szlovéniát, nem vesztegetve az időt arra, hogy megtudják, vajon a többi köztársaság egyetért-e velük vagy sem.¹³

3.

Milošević 1989 derekára a szerbség elvitathatatlan karizmatikus vezérévé vált, akit népének elsöprő többsége rajongva követett. Arcképe kirakatokból, trikókról, bédzsekről, kamionok ablakából mosolygott a járókelőkre; népi igricek és avatott tollú költők írtak róla panegirikusokat.¹⁴ Még Dobrica Ćosić is, akit akkor a szerb értelmiség „a nemzet atyja”-ként tisztelt, úgy vélte, hogy a szerbségnek Nikola Pašić óta nem volt olyan jelentős államférfiúja, mint Slobodan Milošević, s ezt a rangot azzal érdemelte ki, hogy a szerb nemzeti kérdés rendezését Szerbia államügyévé avatta.¹⁵ A három részre szakított Szerbia egyesítője tehát emelt fővel készülhetett a kosovói csata hatszázadik évfordulójának a megünneplésére, ami épp 1989-re esett. S azt is tudhatta, hogy népe a nemzet egészének egy államban történő egyesítését várta tőle.

A kosovói fogadalomnak kezdettől fogva különleges jelentősége volt a szerb nemzeti ideológiában.¹⁶ Lázár fejedelem a rigómezei csata előestéjén, az utolsó vacsorán fogadalmat tett vezéreivel, hogy inkább a közös dicső halált választják, semhogy rabságban szégyenteljes életet kelljen élniük. Így lelkükben megmaradtak szabadnak, s létrehozták a mennyei Szerbiát. Vesztüket az árulók okozták, és az egyetértés hiánya. Azóta minden szerb hős csatlakozik a mennyei Szerbia népéhez. A rigómezei hősök lelki-szellemi szabadságának a misztériuma áthatotta az e világi szerbségnek a mindennapjait is. Így a szerbség a mennyei nemzet kiváltságait élvezte. A szerbség dolga minden szerbek egyesítésével létrehozni az e világi Szerbiát. Kivárni ennek a beteljesülését. Ami ma is, holnap is megtörténhet.

A csata hatszázadik évfordulójának előkészületei során a Szerb Pravoszláv Egyház a szerémségi Ravanica kolostorból hosszú, hónapokon át tartó utat járatott be Szerbia és Bosznia városain és falvain át az általa szentté avatott Lázár fejedelem földi maradványaival, hogy végül a hős visszakerüljön Rigómezőre, Gračanica kolostorba, a középkori szerb építészet büszkeségébe.¹⁷ A szerbség mindenütt áhítattal kísérte a vérrel áztatott Kosovo földjére visszatérő szentnek, vértanúnak, hősnek a földi maradványait.

Gazimestanban, a rigómezei csata színhelyén milliók¹⁸ tömeg gyűlt össze 1989. június 28-án, hogy láthassa karizmatikus vezérét, s áhítattal hallhassa szavát, midőn megidézi a kosovói hősöket és a hazatért szent Lázár fejedelmet. A világ minden részéről érkeztek szerbek. Türelmesen vártak a tűző napon. Szimbolikus kicsengése volt annak, hogy Milošević az égből, helikopteren

szállt alá népe közé. Óriási hangszórók visszhangozták szavait körös-körül a beláthatatlan csatatéren. Milošević hidat vert a kosovói hősök és a mai szerbség közé, s elébük vetítette közvetlen feladatukat is. „A körülmények folytán úgy adódott, hogy a rigómezei csata nagy jubileuma arra az évre esett, amelyben Szerbia annyi év, annyi évtized múltán ismét visszaszerezte állami, nemzeti és szellemi integritását” – mondotta Milošević ünnepélyesen. „Annyi bizonyos volt az elmúlt évek hosszú során, hogy minket Kosovóban hatszáz évvel ezelőtt széthúzás sújtott” – folytatta a szerbiai elnök. Azután pedig „a rigómezei széthúzás és árulás balsorsként kísérte végig a szerb népet történelme során”. Közbeszúrta: „az pedig, hogy mi nagy nép vagyunk ezen a térségen, nem holmi szerb bűn, s nem is szégyen”. Napjainkban is, „a szerb politikusok széthúzása hátravetette, kisszerűségük pedig megalázó helyzetbe sodorta Szerbiát. Így volt ez éveken, évtizedeken át. Most itt vagyunk Kosovóban, hogy elmondjuk – többé már nem így van”. Elragadtatva mondta: „A kosovói hősiesség már hat évszázada inspirálja alkotásainkat, táplálja büszkeségünket, és nem engedi felednünk, hogy egykoron nagy, bátor és rátarti katonaság voltunk, azok közül a ritkák közül, amelyek vesztesként is veretlenek maradtak. Hat évszázaddal később, napjainkban, ismét csatákat vívunk, és csaták előtt állunk. Ezek ugyan nem fegyveres csaták, noha fegyveresek sincsenek még kizárva. De tekintet nélkül arra, hogy milyenek, a csatákat nem lehet megnyerni eltökéltség, bátorság, áldozatkészség nélkül.”¹⁹

A föderáció előkelőségei ott ültek Milošević színe előtt az első sorokban, de senki sem engedhette meg magának közülük, hogy ellentmondjon a karizmatikus vezérnek, aki őket is, a többi köztársaságot is ország-világ előtt háborúval fenyegette meg. Senki sem tehetett úgy, mintha nem hallotta volna, hogy mi hangzott el a perzselő csatatéren. Mindenki tudhatta, hogy ettől a naptól kezdve sürgős tennivalói lesznek. Mégis, Miloševićnek csaknem ugyanazokban a napokban része volt a diadal mámorában is meg a kudarc keserűségében is. Milošević ugyanis az 1989. esztendő teljes egészében a forradalomkivitelnek szentelte. Az antibürokratikus forradalmat Horvátországra és Bosznia-Hercegovinára szándékozta kiterjeszteni. Azonban hívei mindkét köztársaságban hűvös fogadtatásra találtak. Utazgató mítingesei még a két köztársaság szerb lakta vidékein sem szereztek elegendő követőt a további terjeszkedéshez.²⁰

Az év végén Milošević döntő lépésre szánta el magát: emberei bejelentették, hogy december 1-jén Ljubljánában „igazságmítig”-et tartanak. A szlovén kormány azonban betiltotta a nagygyűlést, a szlovéniai rendőrség pedig Ljubljana határában megállította, s visszafordította Szerbiába a mítingre érkezőket.²¹ A felbőszült Milošević elrendelte a szerbiai gazdasági vállalatoknak, hogy szakítsanak meg minden kapcsolatot szlovéniai üzletfeleikkel. A rendelet megjelent Szerbia titkosított hivatalos lapjában is. Ez természetesen alkotmányellenes in-

tézkedés volt, amelyből Szerbiának még tetemes kára is származott. A kudarcba fulladt ljubljanaí mítinggel az antibürokratikus forradalom kimerítette politikai hatóerejét, s letűnt a politikai színtérről. A populista mozgalom hangadói kiábrándultak Miloševićből; néhány hónapig tartó lézengés után hozzáfogtak saját pártjaik létrehozásához.²²

A forradalomkivitel csődjénél, a főhatalom forradalmi meghódításának kudarcánál két váratlan esemény játszott közre. Az egyik az volt, hogy 1989 elején a szövetségi kormány élére a horvát Ante Marković került, aki tapasztalt technokrata létére, ügyes gazdasági reformjával mindinkább erősítette a föderáció pozícióját, s országszerte azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy gazdasági reformjának köszönhetően a főhatalom válsága is megoldást nyer. Ez természetesen illúzió volt, ami azonban egyelőre nem derült ki. Ante Marković megszüntette a földtulajdon maximálását, kezdetleges formában hozzáfogott a társadalmi tulajdon magánosításához, az alkalmazottakat kisztrésvényesekké avatta, a munkás-önigazgatás ellenében a vállalkozásnak visszaadta piacgazdasági szerepét, igyekezett meghonosítani a csődjeljárást, a külföldi beruházásokat társtulajdonosi alapra helyezte, megszüntette az inflációt, a dinárt konvertibilissé változtatta, a bankokat a piacgazdálkodás szolgálatába állította. Soha nagyobbak nem voltak a keresetek, és soha annyi kisvállalkozás nem indult útjára, mint Ante Marković kormányzása idején. Végül már, 1991 májusának végén, az Európai Közösség vezetői mintegy ötmilliárd dollárra rúgó pénzüsszeget kínáltak fel Ante Markovićnak, hogy reformját az Európai Közösséghez közelítve végezhesse, és soron kívüli, intenzív társulási folyamat indítását eszelték ki kizárólag Jugoszlávia számára.²³ Mindebből azonban a későbbi események következtében semmi sem lett. Alig egy hónap múltán kitört a szlovéniai háború.

1989 derekától kezdve tehát Ante Marković népszerűsége szakadatlanul növekedett. Országos viszonylatban Miloševićet mindinkább háttérbe szorította. Szerbiában is szaporodtak a hívei.²⁴ Erre Milošević komisz kampányt indított Marković reformjai ellen, azt állítva, hogy ezek a reformok mélyen sértik Szerbia érdekeit. Sok időt és energiát pazarolt arra, hogy jómaga is a reformátor szerepében lépjen fel. Marković reformjával szemben Milošević kidolgoztatta saját reformtervezetét, amely Szerbia viszonylatában mind a gazdasági, mind a politikai, mind a kulturális szférát felölelte. Elképzeléseit azonban csakhamar eltaposta az idő; soha senki sem kísérelte meg, hogy életre keltse őket.

A másik váratlan esemény, amely az antibürokratikus forradalom sorsát megpecsételte, a reálszocializmusnak és a kommunizmusnak hirtelen összeomlása volt 1989 őszén, a közép-kelet-európai országokban. Három hónap leforgása alatt még a berlini fal is leomlott, sőt Romániában a Ceaușescu házaspárt is kivégezték. Milošević tévesen ítélte meg ennek az eseménynek a jelentőségét, ezért következményeivel sem számolt. A fordulatot nem tekintette végleges-

nek;²⁵ nem fogta fel, hogy ezzel a kétpólusú világ véget ért, s a kialakulófélben levő egypólusú világban Jugoszlávia elveszíti korábbi kiváltságos nemzetközi helyzetét. Többé nem volt mit közvetíteni a nyugati és a keleti tömb között; arra sem volt szükség, hogy Jugoszlávia szocialista alternatívájával bomlassza a szovjet tömb egységét. Milošević nem értette meg, hogy Amerika az említett években a Szovjetunió várható széthullására és arra összpontosított, hogy az atomfegyverek, Oroszország talpon maradásával, ne kerüljenek avatatlan kézbe. Milošević azt képzelte, hogy Amerika továbbra is megkülönbözteti Jugoszláviát a reálszocialista országoktól, meg azt, hogy Amerika szempontjából mindennél fontosabb az egységes és erős Jugoszlávia fenntartása. Épp emiatt remélte, hogy Amerika elnézi majd az erőszak alkalmazását is, és Jugoszlávia fenntartása érdekében támogatni fogja Szerbia dominanciáját.

Milošević azzal áltatta magát, hogy a szocializmus jugoszláv változatának még mindig maradtak esélyei²⁶, ezért Szerbiában bevezette az úgynevezett párt nélküli politikai pluralizmust, majd kierőszakolta a jugoszláv állampárt rendkívüli kongresszusát, amelyen a saját kezébe szándékozta venni a főhatalom irányítását. Mindenekfelett pedig az a felismerés gyötörte, hogy Kosovóban a szerb dominancia parlamenti többpártrendszer esetén nem, hanem csupán az egypárti politikai monopólium körülményei között tartható fenn.²⁷ Több mint fél évnél kellett eltelnie, mire Milošević megrökönyödve tudomásul vette, hogy Amerika már Jugoszláviát is a reálszocialista országok közé sorolja, ellenzi azt, hogy Jugoszláviát erőszak alkalmazásával tartsák fenn, mindenekfelett pedig a parlamenti demokráciához vezető tranzíciót fontosabbnak tekinti Jugoszlávia fennmaradásánál is.²⁸

A többi köztársaságban viszont – kivált Szlovéniában és Horvátországban – a reálszocializmus összeomlása egészen más törekvéseket hozott előtérbe. Ezeknek a köztársaságoknak a politikai elitje most már nemcsak azt róttta fel Miloševićnek, hogy a föderáció keretében Szerbia dominanciájára törekedett, hanem azt is, hogy gátolta azoknak a gazdasági és politikai reformoknak a meghozatalát, amelyek az Európai Közösséghez történő csatlakozáshoz elengedhetetlenek voltak. Szlovénia és Horvátország politikai elitje úgy ítélte meg, hogy köztársaságuk távlata Jugoszlávia keretében beszűkült, sőt elenyészett, nem másért, hanem azért, mert Milošević helytelenül értelmezte Szerbia valós érdekeit, s idegenkedett az Európai Közösségtől. Ezenkívül a köztársaságok politikai elitjeit – nem számítva a szerbiait – az a dilemma is foglalkoztatta, vajon az Európai Közösséghez történő csatlakozás lehetősége nem azt jelenti-e, hogy a jugoszláv integráció történelmi szerepe lejárt. Ezek az elitek azon tételődtek, vajon indokolt volna-e az európai integráció keretében a jugoszláv integrációt is fenntartani – voltaképpen megduplázni az integrációt –, ha minden egyes köztársaság olyan státust is igényelhet magának, amilyent Dánia, Belgium vagy

Hollandia élvezett.²⁹ Mindez Szerbián kívül azoknak a sorait gyarapította, akik egyre határozottabban vallották: konföderációt vagy szétválást!

Ilyen körülmények között került sor 1990 januárjában a jugoszláv állampárt XIV. rendkívüli kongresszusára. A szlovén küldöttek, mivel a konföderatív átalakulásra és az európai integrációra vonatkozó javaslataik – ez volt a jelszavuk: „Europa zdaj!” (Európát most!) – nem kaptak kellő támogatást, elhagyták a kongresszust. Milošević ekkor Momir Bulatović támogatásával, aki az állampárt montenegrói elnöke volt, magához ragadta a szót, és a küldötteket arra buzdította, hogy a szlovének nélkül is folytassák a munkát. Hallgatólagos javaslat volt ez a szlovének elszigetelésére, a második Jugoszlávia felrúgására és egy új föderáció létrehozására. Azonban a szlovén küldöttek nélkül a horvátországi küldöttek sem voltak hajlandók részt venni a kongresszus munkájában. Ők is kivonultak. Ezzel szembesülve a jugoszláv hadsereg pártszervezetének a küldöttei a kongresszus megszakítását s egy későbbi időpontban történő folytatását javasolták.³⁰ Milošević terve így kudarcot vallott. Gyanítható volt, hogy a kongresszusnak nem lesz folytatása.

Az állampárt jugoszláv csúcsának és szervezetének a széthullásával Jugoszláviában a főhatalomnak nem volt már hordozója. Ante Marković, a szövetségi kormányfő azonban, aki már hónapokkal korábban a többpárti parlamenti demokrácia meghonosítását javasolta, derűlátóan kijelentette: Jugoszlávia jól meglesz a Kommunista Szövetség nélkül is!³¹ Nem fogta fel, hogy a főhatalom összeomlása alapjaiban rengeti meg Jugoszlávia államhatalmi rendszerét.

FÜGGELÉK

¹ A hivatalos politikai intézményeken kívül értelmiségi körök is foglalkoztak a válságból kivezető úttal, s szövegeik olykor a nemzeti program jellegét öltötték. Ezek közül a megnyilatkozások közül a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Memoranduma érdemli a legnagyobb figyelmet, amely 1986. szeptember 26-án látott – illetéktelenül – napvilágot, még mielőtt az Akadémia hivatalosan is elfogadhatta volna. A Memorandumon kívül még a *Nova Revija* nevű szlovén folyóirat köré tömörülő értelmiségieknek a cikkgyűjteménye keltett figyelmet, amely a publikáció 57. számában, 1987 februárjában jelent meg, s amelyet később országszerte szlovén nemzeti programként kezeltek. Nincs kizárva, hogy az előbbinek volt némi hatása arra, hogy az utóbbi létrejött. A kettő között az volt a különbség, hogy a Memorandum az akadémikusok felhatalmazott csoportjának a kollektív, koherens műveként öltött formát, a *Nova Revija* cikkei viszont magányos szerzők tépelődése volt egy-egy részterületről, s a szerzők elképzelései természetesen csak itt-ott érintkeztek egymással.

A Memorandum két részre oszlik. Az első rész a jugoszláv gazdasági és társadalmi válsággal foglalkozik, a második Szerbia és a szerb nép helyzetét taglalja. A későbbi fejleményekre a Memorandumnak csak ez a második része volt kihatással. Szerbia és a szerb nép helyzetével kapcsolatban a szerzők három problémát vetnek fel: Szerbia gazdasági fejlődésének a viszonylagos lemaradását; Szerbia és Jugoszlávia, valamint a tartományok

közötti viszony rendezetlenségét; a kosovói genocídiumot. A Memorandum szerint az állam párt mindvégig vallotta a Komintern hazug állítását arról, hogy a szerb nép a királyi Jugoszláviában elnyomta és kizsákmányolta a többi délszláv népet. Ezzel a szerb vezetőkbe kisebbségi érzést, a szerb népbe pedig büntudatot sulykolt. A II. világháború után viszont Szlovéniának és Horvátországnak a gazdasági dominanciája Szerbia felett valóságos volt, s ezt politikai dominancia révén tartották fenn. Ennek a dominanciának a zálogául Josip Broz és Edvard Kardelj kivételes pozíciója szolgált. Ők hozták létre a folyton változó szocialista gazdasági és politikai rendszer mindegyikét, s azok segítségével a szlovén és a horvát nemzeti érdekeket szolgálták. A hetvenes években már Szerbia is lemaradt a gazdasági fejlődésben, de továbbra is fizettették vele az elmaradt köztársaságok támogatását előmozdító járulékot, s ezzel is könnyítették a két legfejlettebb köztársaság terhén. Mások fejlődését Szerbiának saját lemaradása árán is fizetnie kellett. A dominanciát alátámasztotta Broznak a káderpolitikában szerzett monopóliuma is, amelynek következtében Szerbiában évtizedeken át meghunyászkodó, felkészületlen embereket juttatott pozícióba, akik saját kényelmük érdekében készek voltak feláldozni a szerb nemzeti érdekeket. Szerbia már a második Jugoszlávia megalakulásakor, 1943-ban, Jajcában, a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács ülésén is hátrányos helyzetben volt a többi köztársasággal szemben. A többi köztársaság küldötte mögött ott állt köztársasága népfelszabadító, politikai intézménye, mivel azonban Szerbiában ilyen intézmény még nem jött létre, Szerbiát a nyugati országrészekben harcoló szerbiai partizánalakulatok parancsnokai képviselték. Ezek a küldöttek elfogadták egy olyan jugoszláv államalakulatnak a létrejöttét is, amelyben minden délszláv nemzet köztársasága kiterjedt saját nemzetének elsöprő többségére, miközben a szerbségnek mintegy 24 százaléka Szerbián kívül rekedt. Sőt, ha a tartományokat is számításba vesszük, akkor ma már a szerbség 40 százaléka van Szerbián kívül. Szerbia képtelen az ily módon szétszaggatott szerbséget integrálni, identitását és vitális érdekeit összefogni és irányítani, hovatovább hivatalosan beleszólása, betekintése sincs a szerb nép sorsának alakulásába Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában. Olykor a külországba szakadt nemzetrészek sorsára könnyebb ráhatni, mint az idehaza, a más köztársaságokban élő nemzetrészek sorsára. Az elmúlt évtizedekben a szerb nép Horvátországban elveszítette minden nemzeti intézményét, asszimilációnak van kitéve, az Osztrák–Magyar Monarchia idejében is jobb helyzetben volt, mint napjainkban. Jogfosztottsága csak Ante Pavelić Független Horvát Államában volt nagyobb, mint ma. Az 1974-es alkotmány értelmében tovább romlott Szerbia pozíciója. A két tartomány, Vajdaság és Kosovo csaknem ugyanolyan jogokkal rendelkezik, mint a köztársaságok. Az a körülmény, hogy részint Szerbiához tartoznak, részint meg a föderáció alkotóelemei, azt eredményezte, hogy a két tartomány beleszólhat Szerbia ügyeibe, Szerbia viszont nem avatkozhat be a két tartomány dolgába. Szerbia illetékessége csupán az úgynevezett „szűkebb Szerbiá”-ra terjed ki, vagyis Szerbiának a tartományokon kívül eső részére. Ennek a „szűkebb Szerbiá”-nak nincs meghatározva a státusa: Szerbia „magasabbrendű” nála, jómaga „alacsonyabbrendű” a tartományoknál; a köztársaság mégis csupán benne jut kifejezésre. Az ilyen konstitúció miatt szakadatlanul villongások keletkeznek Szerbián belül, s ez lehetővé teszi a többi köztársaság számára, hogy folyton a döntőbíró szerepét játsszák Szerbia és tartományai között, illetve a föderáció révén beavatkozzanak Szerbia belső ügyeibe. Következésképpen az 1974-es konstitúció csak fokozza Szlovénia és Horvátország dominanciáját Szerbia felett.

Ezen a ponton a Memorandum szerzői megállapítják, hogy Jugoszlávia keretében a szerb nép nem egyenjogú a többi délszláv néppel, Szerbia nem egyenjogú a többi köztársasággal, illetve a többi délszláv néppel ellentétben csupán a szerb népnek nincs Jugoszláviában

saját köztársasága. A jugoszláv konstitúció nem a polgároknak, nem is a nemzeteknek, hanem nyolc területnek az egyenjogúságát realizálja.

A Memorandum szerzői úgy ítélik meg, hogy Kosovóban speciális, de nyílt és totális háború folyik a szerb nép ellen, amely még az 1945-ös albán balista (a II. világháború alatti albán kollaboráns szervezet) fegyveres lázadásban gyökerezik, s célja a szerbek ellen folyamatban levő genocídium árán létrehozni az etnikailag tiszta albán Kosovót. A szerzők szerint Kosovóból csak az utóbbi két évtized alatt 200 000 szerb vándorolt ki. Ennek a trendnek a folytatása esetén Kosovóban tíz éven belül már nem lesznek szerbek. Ezt az agressziót a kosovói vezetőség albán nacionalista tagjai irányítják. Ez a kosovói genocídium a szerbség legnagyobb veresége az 1804 óta folyamatban levő szabadságharcban. Végül a szerzők arra a konklúzióra jutottak, hogy „a szerb nép teljes nemzeti és kulturális integritását helyre kell állítani, tekintet nélkül arra, hogy melyik köztársaságban vagy tartományban él, mert ez a szerb nép történelmi és demokratikus jogát képezi”. A szerb nemzetnek ismét történelmi szubjektummá kell válnia. Azt az alkotmányos elvet, amely szerint a köztársaságok egyenjogúak, ellehetetleníti az a körülmény, hogy Szerbia mondjon le államhatalmának nagy részéről tartományai javára. Szerbiára ezt a lemondást rákényszerítették. Ezért az alkotmány revíziója elkerülhetetlenné vált. Mivel azonban az elmúlt időszakban a többi köztársaságban akadtak, akik más, Jugoszlávián kívüli alternatívát is felvetettek – a Memorandum szlovén értelmiségiekre és macedón politikusokra utal –, lehetővé kell tenni, hogy minden délszláv nép megfogalmazza nemzeti érdekét és törekvését. Ezt követően Szerbia is megfogalmazná saját nemzeti érdekét és elképzeléseit. Az aspirációkat még az alkotmányrevízió előtt meg kellene fogalmazni. Kiemelve, hogy a jugoszláv közösség egy fejlődési szakasza a mostani ideológiai, gazdasági, politikai, morális és civilizációs válsággal és hanyatlással befejeződött, a szerzők a JNAT elveinek tiszteletben tartásában, a korszerű föderációban és a demokratikus szocializmusban látják a megoldást. – A Memorandum szövegét lásd: Kosta Mihailović–Vasilije Krestić: „*Memorandum SANU*”, *odgovori i kritike*. SANU kiadása, Beograd, 1995. A kiadvány a Memorandum szövege mellett tartalmazza a szerzőknek a Memorandumot ért kritikákról írt cáfolatát is.

A Memorandumban kifejezésre jutott értékeléssel ellentétben tudni kell, hogy a második Jugoszlávia 1945-től 1952-ig szovjet típusú állam volt, amelyet a proletár internacionalizmus szellemében vezettek, s épp mert a nemzeti identitást háttérbe szorították, az országban a legnépesebb nemzet érdeke dominált, nevezetesen a szerbé, mint ahogy a Szovjetunióban az oroszé, Csehszlovákiában a csehé. 1952-től kezdve Jugoszláviában létrehozták a kommunarendszert – nagyságra nézve a több falut, várost magában foglaló járásra emlékeztetett –, amelyre a lakosság mindennapos életszükségeitől gondoskodik, a közvetlen demokrácia eszköztárát is igénybe vevő politika hárult, miközben az ország továbbra is centralizált föderáció maradt, amelyben a nagypolitika a csúcs kezében összpontosult. Ezzel egy időben a proletár internacionalizmust mint az orosz imperializmus eszköztét elvetették, s helyette integratív elvként bevezették a szocialista jugoszlávizmust. Közben a közbülső szervezeti formák, a köztársaság és a tartomány, háttérbe szorultak. Az 1960-as évek elején már az az elképzelés dominált, hogy Jugoszlávia a köztársaságok föderációjából átváltozik a kommunák föderációjává. Azt az időszakot, amelynek tartópilléreit a kommunarendszer és a szocialista jugoszlávizmus képezte, Aleksandar Ranković neve fémjelezte, aki Josip Broznak éppoly meghitt munkatársa volt, mint Edvard Kardelj. Ranković szervezőtitkárként már a háború alatt a későbbi állampárt központi káderfelelőse volt, aki a belügyi és az államvédelmi hatóságot is létrehozta, majd patronálta. Ranković még 1963-ban is mindenestül leváltotta az állampárt vajdasági tartományi vezetését,

mert az nem törődött bele a tartomány akkori autonómiájának további megnyirbálásába. 1961-ben nyilvános vita kerekedett a szlovén Dušan Pirjevec és Dobrica Ćosić között, aki akkor a szocialista jugoszlávizmus ideológusának számított. Pirjevec kikelt a köztársaságok leépítésének a szándéka ellen, a szocialista jugoszlávizmusnak a szerepét kiegyenlítette a háború előtti, a királyi Jugoszláviában praktizált integrális jugoszlávizmus szerepével, ami akkor a nyílt elnemzetietlenítés, illetve szerb asszimiláció fegyverével szolgált. Politikai válság keletkezett, melynek tétje az volt, vajon a föderáció a köztársaságokra vagy a kommunákra épüljön. A küzdelem Ranković 1966-ban történt bukásával dőlt el. A föderáció 1968-tól kezdve fokozatosan, alkotmányfüggelékek sorozatával tett szert új alapokra. A politikai válság azonban egészen 1974-ig, az új alkotmány meghozataláig elhúzódott. Az új konstitúció alapelve az volt, hogy a köztársaságoknak felelősséget kell vállalniuk mind saját, mind a föderáció sorsa iránt, valamint az, hogy nemcsak a dolgozóknak, hanem a nemzeteknek, illetve köztársaságoknak is rendelkezniük kell „munkájuk gyümölcseivel”. Ezzel a köztársaságok magukba olvasztották a kommunákat, a szocialista jugoszlávizmust pedig megfosztották integratív, illetve asszimilációs szerepétől. A konstitúció fenti alapelveiből adódott, hogy a föderáció a köztársaságok átruházott szuverenitásán nyugodott. Ennek következtében a föderáció konföderatív alkotóelemekkel is rendelkezett. A nyolcvanas évek elején azonban ez a föderáció is válságba került. Ebben némi szerepe volt az épp kezdődő gazdasági világválságnak is. A Memorandumban megfogalmazott értékelés sajtószerű szerbiai reflexióként ennek a válságba került föderációnak szólt.

² Szlovénia nélkül megbomlott volna a jugoszláv föderáción belüli egyensúly, egyebek mellett azért is, mert a szerbek a legszámosabb nemzetből többségi nemzeté váltak volna Jugoszláviában. Horvátország Szlovénia kiválása esetén – elveszítve fontos támaszát, Szlovéniát – ugyancsak a kiválásban látott biztosítékot arra, hogy tartósan elhárítsa a szerbiai dominancia veszélyét. Bosznia-Hercegovina, ahol a bosnyákok, a szerbek, a horvátok társnemzeti viszonyban éltek, csak akkor maradhatott volna a jugoszláv föderációban – s ezt Alija Izetbegović is többször hangoztatta –, ha mind Szerbia, mind Horvátország marad. Horvátország nélkül a Bosznia-Hercegovinán belüli viszony óhatatlanul megbomlott volna; részint azért, mert a bosnyákokkal és a szerbekkel ellentétben a horvátok kisebbségi státusba kerültek volna, részint meg azért, mert a szerb többségű föderációban informálisan a boszniai szerbség is dominanciára tett volna szert. A horvát és a bosnyák értelmiségiek soraiban ez igen elterjedt felfogás volt.

³ Stjepan Mesić, a jugoszláv államelnökség tagja, majd elnöke leírta, hogy a háború elkerülése érdekében azt kezdeményezte Borisav Jovićnál, aki ugyancsak a jugoszláv államelnökség elnöke, majd tagja volt, hogy esetleges területi aspirációk megvitatása végett, ha vannak aspirációk, találkozzanak Miloševićtel és Tudmannel négyesben. Végül Milošević és Tudman két ízben is találkozott négy szemközt, s nem négyesben, egyszer a bácskai Karadordevóban, egyszer meg a szlavóniai Tikvešben. Midőn Tudman hazaérkezett Karadordevóból, Mesić szerint azt mondta, hogy „Milošević a háború előtti Horvát bántság területét kínálja Horvátországnak, plusz Cazint, Kladušát és Bihaćot. Megállapodtak abban, hogy Ante Marković [szövetségi államfő – M. N.] megbuktatását későbbre halasztják, s Tudman meg elmondta, garanciát kapott arra nézve, hogy a Jugoszláv Néphadsereg nem támadja meg Horvátországot”. Tudni kell, hogy a háború előtti Horvát bántság felölelte Bosznia-Hercegovina jelentős részét is, és az említett három város és környéke is Bosznia-Hercegovinához tartozott. (Stjepan Mesić: Put u rat. In: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*. Naklada Jesenski i Turk, Dani, Zagreb–Sarajevo, 1999. 35–36.) Kiro Gligorov, Macedónia akkori köztársasági elnökségének az elnöke elmondta visszaemlékezésében, hogy Franjo Tudman egy alkalommal megkérte őt, a szlovéniai Kranjából

hazatértében látogassa meg Zágrábban. Megtette. Tudman a kasszából egy térképet szedett elő Bosznia-Hercegovináról, megmutatta neki a berajzolt határokat, elmondta, hogy a jelentős bosznia-hercegovinai horvát közösség nem maradhat Bosznia-Hercegovina keretében, a szerbek is Szerbiához kívánnak csatlakozni, már meg is állapodott Miloševićtel Bosznia-Hercegovina felosztásáról. Bosznia–Hercegovina a jövőben csak az lenne, ami a szerb és a horvát területek kiszakítása után megmaradna belőle a bosnyákok számára. Ha pedig a bosnyákok nem egyeznének bele a felosztásba, akkor háború lesz. Arra kérte Gligorovot, mivel szót ért Alija Izetbegovićtel, a bosznia-hercegovinai elnökség elnökével, magyarázza ezt el neki, s fogadtassa is el vele az elgondolást. Gligorov természetesen nem vállalkozott a neki szánt szerepre. (Batić Bačević: *Ispovest: Kiro Gligorov, bivši predsednik Makedonije. NIN, Beograd, 2003. VII. 10. 55–56.*) A karadordevói találkozó időpontja: 1991. március 25. A tikveši találkozóra 1991. április 15-én került sor. (Kronologija 1985–1995. In: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995.* 378.)

⁴ 1981 tavaszán egy priština diákmenzán az elégedetlenség végül utcai politikai zavargássá fajult, amelyben a tüntető diákok Kosovo számára köztársasági státust követeltek. Ebbe már a rendőrség is beavatkozott. A jugoszláv állampárt központi vezetősége egy bizottsággal kivizsgáltatta a helyzetet, s az csakhamar albán irredenta befolyást észlelt a tanúgyben és több vidéki művelődési egyesületben, amelyekben a szálak több esetben Enver Hoxha Albániájába vezettek. (Albániából behozott iskolai tankönyvek szövegei, a priština egyetemen tiranai vendégtanárok némelyikének a tevékenysége, albániai művelődési egyesületek kosovói vendégszereplésének a műsorai.) Időközben több olyan marxista-leninista, illetve maoista, önmagát kosovóinak nevező illegális csoport is jelentkezett – több címre eljuttatott propaganda jellegű küldeményével –, amilyen akkoriban Nyugaton is százzszámra akadt. Az állampárt jugoszláv vezetősége külön platformot készített a helyzet rendezésére. Az 1980-as évek derekára a platformban észlelt jelenségeket nagymértékben kiküszöbölték. A helyzet jelentős mértékben javult. Akkorra azonban a kosovói szerbség tiltakozó gyűléseket szervezett Kosovóban, majd belgrádi disszidens csoportok sugallatára petíciókat hozott, s tiltakozó tüntetéseket szervezett Belgrádban is, azt állítva, hogy az albán irredenta csoportok működése legdrasztikusabb formában egészen más téren mutatkozik meg, mint korábban: a szerbség vérlázító üldözésében jut kifejezésre. Ez az oka annak, hogy a szerbség az utóbbi évtizedben tömegesen költözik el Kosovóból Szerbia más vidékeire. A kosovói szerb tüntetők szerint az albán irredentizmus vezérkara Kosovóban székel, infiltrálódott a kosovói politikai s állami intézmények mindegyikébe. Az a célja, hogy Kosovót nemzeti összetételre nézve tiszta albán tartománnyá változtassa. Végül már azt állították, hogy ez a baj csak a tartományi autonómia megszüntetésével orvosolható. Ilyen körülmények között 1987 áprilisában Slobodan Milošević az állampárt kosovói vezetőségének egyetértésével Kosovo Poljéba látogatott, az ottani szerbség előre bejelentett tiltakozó gyűlésére. Egész éjjel hallgatta sérelmeiket, s mély benyomással tért haza Belgrádba. Felismerte a „spontán” népi megmozdulások roppant politikai erejét. Elérte, hogy az állampárt jugoszláv vezetősége a kosovói szerbség által felvetett problémakör fényében tűzze napirendre a kosovói kérdést. A jugoszláv vezetőség ülésére 1987. június 26-án került sor. A kérdésfeltevésből adódott, hogy az ülésen elfogadott határozat szerint az albán irredenta elleni küzdelem eredményességét a jövőben aszerint értékelik, vajon megszűnik-e vagy sem a szerbek elvándorlása, s kezdetét veszi-e visszaáramlásuk vagy sem. Mivel azonban a szerbség elvándorlásának bonyolult okai voltak – egyebek mellett a föld ára Kosovóban többszöröse volt annak, amennyiért Szerbia bármely részén kapható volt –, az említett feladat teljesíthetetlen volt. Később ez abból is kiderült, hogy a szerbek elvándorlása az autonómia megdöntése után, Milošević – illetve Szerbia – köz-

vetlen uralma alatt sem szűnt meg. Egyébiránt az említett ülés alatt a szövetségi parlament épületével szembeni Pionír parkot több ezer kosovói szerb tüntető szállta meg. Azt követelték, hogy küldöttgük részt vehessen a parlament épületében tartott ülésen. Ezt megtagadták tőlük. Befolyásuk mégis kifejezésre jutott a teljesíthetetlen határozat meghozatalában. Milošević kosovói látogatásáról, illetve az állampárt jugoszláviai vezetőségének az üléséről: Slavoljub Đukić: *Kako se dogodio vođa*. Filip Višnjić kiadó, Beograd, 1992. 125–130., illetve 138–142.

- ⁵ Pavlović könyvben foglalta össze a miloševići politikával történt összeütközésének okait és folyamatát. (Dragiša Pavlović: *Olako obećana brzina*. Globus, Zagreb, 1988. Témánk szempontjából külön figyelmet érdemel a Kosovo, mit i razum című fejezet, 295–347.)
- ⁶ A két tartományban az 1974-es alkotmány alapján az őshonos nemzeti közösségek autonómiája a társnemzeti viszony kezdetleges formáiban működött. Vajdaságban a szerb, a magyar, a horvát, a román, a szlovák és a ruszin volt a hivatalos nyelv; minden község – illetve kommuna – a lakosság összetétele szerint maga állapította meg hivatalos nyelveit, amelyeket a községi szkupstina ülésein, a községi adminisztrációban, a községi bíróságon használtak. A magyar többségű községekben zömmel a szkupstina üléseit is magyarul vezették, azzal, hogy ki-ki a többi hivatalos nyelven is felszólalhatott. A közhivatalokat a községekben is meg a tartományban is (mindinkább) nemzetiségi kulcsok alkalmazásával töltötték be. A vajdasági iskolákban a szerb nyelv nem volt kötelező tantárgy; a magyar tannyelvű osztályokban csak a magyar, a szerb tannyelvűben a szerb, a román osztályokban csak a román stb. nyelv volt kötelező. Emellett kötelezően választható nyelvként bevezették a környezetnyelvet; a magyar diákok környezetnyelvként tanulhatták a szerb nyelvet, a román, a szlovákot, a ruszint. Zömmel a szerbet tanulták. Vajdasági viszonylatban több ezer szerb diák választott környezetnyelvként a magyar nyelvet tanulta. A vajdasági őshonos nemzetek tagjai kérhették, hogy személyazonosságuk igazolványukat saját nyelvükön kinyomtatva, ugyanazon a nyelven töltsék ki, s azt az egész ország területén használhatták. A föderáció parlamentjében a szerb, a horvát, a szlovén és a macedón mellett az albán és a magyar is hivatalos nyelv volt. Viszont a szerbiai parlamentben csak a szerb volt hivatalos, az albán és a magyar nem. Nyilvánvaló tehát, hogy a két tartományban a szerbség helyzete más volt, mint Szerbiában. Vajdaság közéletében a szerbség továbbra is dominált, de már nem államalkotó mivoltának, hanem annak következtében, hogy a lakosság létszámában többséget képezett. Kosovo közéletében viszont a szerbség nehezen jutott kifejezésre, hiszen a lakosság létszámában mindössze tíz-tizenkét százalékot kitevő kisebbséget képezett. A kosovói szerbség képtelen volt beletörődni, hogy „saját országában” – mármint Szerbiában – a fizikai értelemben vett kisebbség sorsát viselje. A kisebbségi sors meghurcoltatásai mellett – s meghurcoltatásban kétségtelenül volt része – ez volt a legfőbb oka annak, hogy mind elszántabban követelte az autonómia eltörlését és Szerbia „egyesítését”.
- ⁷ Milošević az állampárt jugoszláv vezetőségének ülésén azzal indokolta az antibürokratikus forradalom létjogosítását, hogy az ország döntésképtelenné vált intézményeiben – amelyek munkáját az elbürokratizálódott köztársasági vezetőségek blokkolták – lehetetlen volt meghozni azokat a nélkülözhetetlen intézkedéseket, amelyek jóvoltából az ország kilábalhatott volna a válságból. Szerinte a nép ezért vette spontánul a kezébe sorsának irányítását. Milošević és pártja élére állt ennek a népi eredetű mozgalomnak. Most már alkotmányosan és alkotmányellenesen, populistá módon és elitista eszközökkel, az utcán vagy odabent, statutárisan vagy státútumokat megkerülve stb. mindent elkövetett, hogy az ország intézményei ismét működőképesek legyenek. Milošević pártja ezzel az állampárt jugoszláv szervezetén belül oppozícióba került a többi köztársasági pártszervezet-

tel szemben. Ennek köszönhetően korábbi hívei mellett a szerbségnek az ellenzéki-séggel rokonszenvező része is támogatta. Milošević itt összefoglalt beszédének a keltezése: 1989. január–február. A beszéd címe: Nova faza razvoja. In: Slobodan Milošević: *Godine raspleta*. 6. kiadás, BIGZ, Beograd, 1989. 326–332. – Hido Bišćević az antibürokratikus forradalmat a káosz stratégiájának a részeként fogta fel. Az általános válságban megrekedt Jugoszláviában, miközben a föderáció cselekvőképessége már hanyatlóban volt, Szerbia a szerb állam megújítását igényelte. Erre azonban a válság ellenére csak akkor kerülhetett volna sor, ha előbb Jugoszlávia – a föderáció – tartópilléreit is kikezdi. Ehhez kellett a káosz stratégiája. „A cél: a szerb állam megújítása. Az eszköz: metaforikusan szólva, a káosz stratégiája; a rendkívüliség és az ideiglenesség légkörének folytonos felújítása az egész jugoszláv térségben, s ezzel párhuzamosan pontosan kidolgozott terv keresztülvitele Szerbiában.” (Hido Bišćević: *Strategija haosa*. Centar za informaciju i publicitet, Zagreb, 1989. 13–27. Az idézet a 18. lapon található.) – Slaven Letica kutatásai szerint az antibürokratikus forradalom jellegzetességei: „(1) etnocentrizmus – nemzeti homogenizálódás, (2) populizmus – népieskedés, (3) és (4) értelmiségellenesség és tradicionalizmus, (5) és (6) nemzeti megújódás és unifikálás, (7) politikai expanzivitás, (8) egyenlődsé, (9) neobolsevizmus.” Valamivel odébb: „Az antibürokratikus forradalmat még zavaros és ellentmondásos politikai programja sem gátolta meg abban, hogy követőit mozgósítsa. [...] Ugyanis elméletileg nézve összeférhetetlen dolgokat köt össze: pravoszláv szellemet és bolsevizmust, Titót és Lázár cárt, a demokratikus centralizmust és a szabad piaci vállalkozást.” (Slaven Letica: *Četvrta Jugoslavija*. Centar za informacije i publicitet, Zagreb, 1989. 264., 265.) – Slavoj Žižek hasonlóképpen vélekedik: „Ha azt az ideológiát, amellyel legitimálja magát, közelebről szemügyre vesszük, rájövünk, hogy Milošević heterogén összetevőket, összeférhetetlen elemeket köt össze: a hagyományos sztálinizmust (az egység és a differenciálódás erőltetése, a Tito-párt-hadsereg-testvériség-egység mitológiájának a felélesztése, többé vagy kevésbé nyílt öngazgatás-ellenes felhangokkal), a profasiszta jobboldali populizmust (utcai nyomásgyakorlás, tömeggyűlések, nemzetileg konkretizált ellenségek megjelölése, a rendkívüliség állapotának a hisztériája) az etatizmust (az erős, egységes állam dicsőítése, amely szigorú törvényeket hoz), a mitologizált nacionalizmust (ősi szerb mítoszok felélesztése, a tézis arról, hogy »Jugoszlávia hatalmasai megvesszőzik Szerbiát«, meg arról, hogy a szerbek az egyetlen »igaz« jugoszlávok, a többiekkel ellentétben, akik mind szeparatisták), valamint a liberalizmust (emberi jogok Kosovóban, gazdasági liberalizmus, amelyet azonban centralizált, hatékony állam támaszt alá, nemkülönben Milošević kokettálása a képviselői demokráciával a szerbiai központi vezetőség utóbbi ülésének egyikén) – ezt a heterogén keveréket pedig a hatalmas vezér alakja tartja egyben, öntelt decizivitással (»ez a cselekvés ideje, nem a vitáztatásé«) a rendkívüliség hangulatával és az ellenség világos képével. A félreértések elkerülése végett: ez a heterogénség nem gyengéje, hanem erőssége Miloševićnek.” (Slavoj Žižek: *Druga smrt J. B. Tita*. Državna Založba Slovenije, Ljubljana, 1989. 105–106.) – Ivo Banac viszont igen egyszerű képet alkot az antibürokratikus forradalomról: „Milošević igazi újítása abból áll, hogy a Szerb Kommunista Szövetséget a szerb nacionalizmus központi pártjává avatta. Felélesztette az ősi szerb mítoszokat és álmokat Nagy-Szerbia létrehozásáról, amely majd Jugoszlávia nagy részét felöleli. A szerbiai pártállamot a szerb nemzeti homogenizáció szolgálatába állította. Milošević antibürokratikus forradalmának az volt a csúcsteljesítménye, hogy 1989-cel bezárólag megbuktatta az amúgy is engedékeny kosovói, vajdasági és montenegrói pártvezetőséget. Ezzel párhuzamosan megszüntette Kosovo és Vajdaság autonómiáját, átvette szerepüket a föderációban, és Montenegrót politikai gyarmatává változtatta.” (Ivo Banac: *Raspad Jugoslavije*. Durieux, Zagreb, 2002. 121.)

- ⁸ *Magyar Szó*, Újvidék, 1989. február 28. A szükségállapotot 27-én vezették be.
- ⁹ A *Magyar Szó* 1989. március 27-én szófukarul közli, hogy Uroševacon és Prištinában tüntetés közben lövöldözés is volt. 14 rendőr megsebesült. Óvatos megfogalmazás: „A tüntetők közül senki sem kért orvosi segítséget.” Halottakról nem esik szó. A március 28-i *Magyar Szó* szerint Podujevóban is használtak lőfegyvert. A cikk szerint két rendőr meghalt. Civil halottakról ezúttal sincs szó. A március 29-i *Magyar Szó* beszámol arról, hogy az előző napon Belgrádban ünnepélyes keretek között elfogadták a szerbiai alkotmány módosítását: Szerbia ismét egyesült, azaz egységes állam. Ugyanakkor a főcímben: „Valóságos utcai harcok Kosovóban”. A hivatalos jelentésben tucatjával sorolják fel azokat a helységeket, ahol tüntetések voltak, s a karhatalom fegyvert használt. Ezen az egyetlen napon 19 tüntető halt meg és 49 sebesült meg. – Más forrás szerint 1989. március 28-án Kosovo utcáin 22 albán tüntető lelte halálát: Hronologija krize jugoslovenske države. In: *Raspad Jugoslavije: proizetaka ili kraj agonije*. Zbornik, Institut za evropske studije, Beograd, 1991. 132–133. – Megjegyezzük, hogy Kosovóban a JK SZ XIV. kongresszusának a megszakitása után, 1990. januárjában és februárjában újabb tüntetéshullám kezdődött, a jugoszláv államelnökség ismét bevezette a rendkívüli állapotot, a hadsereg és a rendőrség ismét tüzet nyitott az albán tüntetőkre. Február 1-jén és 2-án 27 albán tüntető lelte halálát Kosovo utcáin, 54 pedig megsebesült. A rendőrök soraiból egy elesett, 43 pedig megsebesült. Tiltakozásképpen a szövetségi kormány különleges rendőralakulatának szlovéniai egységét hazarendelték Ljubljanába, s az 1990. február 6-án elhagyta Kosovót. A hasonló horvátországi egységet 1990. április 3-án rendelték haza Zágrábba. (*Hronologija krize jugoslovenske države*, 133., 134.) Más forrás szerint 1990. február 21-én is tankok és harckocsik cirkáltak Kosovo városaiban, s újabb 33 albán tüntető fizetett az életével. Lásd: *Kronologija 1985–1995*. In: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*. Naklada Jesenski i Turk, Dani, Zagreb–Sarajevo, 1999. 374.
- ¹⁰ Milošević egy belgrádi nagygyűlésen, amelyen a résztvevők Azem Vllasi letartóztatását követelték tőle, nyilvánosan megígérte, hogy rövid időn belül közzéteszik azoknak a listáját, akiket a kosovói albán bányászok politikai jellegű sztrájkja miatt felelősségre kell vonni. Biztosította a tüntetőket, hogy „a bűnösök” lakolni fognak tetteikért. A bányászok a Stari Trg tárnában ahhoz kötötték felszínrejövetelüket, hogy mondjon le az új, Milošević-párti, többségükben albánokból összehozott kosovói vezetőség. Vllasit és két társát két napra rá letartóztatták. *Magyar Szó*, Újvidék, 1989. március 1. és 3. – Végül is a Kosovska Mitrovica-i törvényszék 1990. április 24-én Vllasit és társait – jelentős külföldi nyomásra – felmentette a hazaárulás vádjáról. Lásd: *Kronologija 1985–1995*. In: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*, ibidem.
- ¹¹ Kučan kijelentése 1989. február 24-én, a rendkívüli állapot Kosovóban történt bevezetésének a napján Ljubljanában, az Ivan Cankar nevét viselő művelődési otthonban tartott nagygyűlésen hangzott el. A *Magyar Szó*ban csak 1989. március 5-én történt utalás arra, hogy a Cankar Otthonban az említett napon „szlovéniai társadalmi-politikai szervezetek erélyesen állást foglaltak a rendkívüli állapot bevezetése ellen”, s megjegyzéseket tettek a szerb vezetőség egyes álláspontjaira is. Semmi több.
- ¹² Borisav Jović: *Poslednji dani SFRJ*. 1995. 14.
- ¹³ *Kronologija 1985–1995*. In: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*. 373.
- ¹⁴ Slavoljub Đukić *Kako se dogodio voda* című könyvében bőven idéz mind neves költők, mind névtelen igricek művéből. (Filip Višnjić kiadó, Beograd, 1992.) Az egyik igricek szerint Lázár fejedelmet nagy szerencse érte, hogy hajdanában ugyanazt a földet tapodta, amelyet ma Slobo (Milošević) tapodja.

- ¹⁵ „Minden nemzeti mozgalomnak az a sajátossága, hogy nemzeti vezéreket szül. A szerb történelem során így volt ez Karađorđtól kezdve Slobodan Miloševićig. Miloševićet nem a párt, nem is a szocialista ideológia, hanem a nemzet energiái és az államalkotás avatta azzá, ami lett. Slobodan Milošević nem a nacionalizmusnak mint ideológiának, hanem az államalkotásnak mint nemzeti célnak köszönhetően vált azzá a politikussá, aki karizmatikus vezér tulajdonságaival rendelkezik. És csak addig lesz az, amivé lett, amíg olyan irányban és abban a keretben tevékenykedik, amit a nemzeti cél felöllel – a szerbség védelmét és a korszerű szerb állam megújítását. Ha pártvezérré válik, s úgy tetszik, mintha ez vonzaná, akkor a szerb történelem egén csupán üstökös lesz, amelynek megjelenését és elvonulását rövid ideig őrzi meg az emlékezet. A nemzeti céltól a pártcél felé fordulással elkezdődik ennek a személyiségnek óhatatlan hanyatlása, aki bátran, pragmatikusan és skrupulusok nélkül, miként az a politikában történni szokott, kiválóan kihasználta a rendelkezésre álló történelmi körülményeket: hogy megújítsa a szerb államot, amelyet Jugoszlávia és a titoizmus alatt leromboltak, s ezzel olyan tekintélyre és jelentőségre tett szert, amilyennel a szerb nép soraiban Pašić óta senki sem rendelkezett.” A feljegyzés 1989-ből származik, közelebbi keltezés nélkül. (Dobrica Ćosić: *Promene*. Dnevnik, Novi Sad, 1992. 140–141.)
- ¹⁶ A kosovói mítosz múltjáról és napjainkban játszott szerepéről: Olga Zirojević: Kosovo u kolektivnom pamćenju. In: *Srpska strana rata*. Republika, Beograd, 1996. 201–231.
- ¹⁷ Szent Lázár fejedelem porhüvelyével 1988. június 28-án, a rigómezei csata 599. évfordulóján keltek útra, és a vándorlást egy évre tervezték. (Kronologija 1985–1995. In: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, 372.) – Az útról tömören: Radmila Radić: Crkva i „srpsko pitanje”. In: *Srpska strana rata*, 376.
- ¹⁸ Hazai lapok egy-, sőt kétmillióra becsülték a megjelentek számát, akadt azonban külföldi tudósító, aki csak háromszáz ezres tömegekről számolt be. A *Politika* „mintegy” kétmilliót említ. *Politika*, Beograd, 1989. június 29. – Predrag Tašić is kétmillió résztvevőről ír, „mintegy” nélkül. (Predrag Tašić: *Kako je ubijena druga Jugoslavija*. A szerző kiadása, Szkopje, 1994. 174.)
- ¹⁹ *Politika*, Beograd, 1989. június 29.
- ²⁰ A mítingeknek a kezdeti szakaszban az volt a szerepük, hogy tömeghangulatot teremtsenek a célba vett köztársaságok vezetőségének a megdöntéséhez. Csak későbbi szakaszban került előtérbe a puccs megszervezése. Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában az első szakaszban nem érték el a kellő intenzitást, ezért a mítingek hatékonysága nem volt kielégítő. Talán ez a körülmény is kihatott arra, hogy a szerbiai rendőrség és a szerbiai államvédelmi szolgálat már 1990 júniusában Knin környékére küldte két magas rangú tisztjét, Radovan Stojčić – Badžat és Franko Simatovićot – természetesen álnéven és hamis foglalkozással – azzal a feladattal, hogy készítsék elő egy leendő felkelésnek az infrastruktúráját. A két magas rangú tiszt – az előbbi a háború után Belgrádban merénylet áldozata lett, az utóbbi a hágai törvényszék elé került – 1991 januárjára már elkészült helyi megbízottjainak hálózatával. Lásd Miloš Vasić és Filip Švarn kitűnő tanulmányát: *Zadah zločina – srpske paravojne formacije*. In: *Ratovi u Jugoslaviji 1991–1999*. Društvo za istinu, Beograd, 2002. 235–246.
- ²¹ A betiltott ljubljana nagygyűlés színhelyéről Németh Zoltánnak, a *Magyar Szó* különtudósítójának a jelentése: *Magyar Szó*, 1989. december 2.
- ²² A szerbiai pártok legtöbbször 1990 első felében hozták létre, de akkor még nem volt törvény a pártokról, úgyhogy megtűrték őket, bár illegálisnak számítottak. A *Magyar Szó* 1990. július 25-i számában azt olvashatjuk, hogy az előző napon a szerbiai hivatalos lapban megjelent a politikai szervezetekről szóló törvény, aznap pedig megkezdődött a pártok bejegy-

- zése. – A szerbiai ellenzéki pártok előéletéről, majd megalakulásáról és kezdeti akcióról a riport eszközeivel: Nenad Stefanović: *Pokrštavanje petokrake*. BIGZ, Beograd, 1994. A könyv az 1989 novemberétől 1994 februárjáig terjedő időszakot öleli fel.
- ²³ Az Európai Közösség első két emberének a társulási folyamat megnyitásához öt kikötése volt: az államelnökség működésének a helyreállítása; az emberi jogok tiszteletben tartása az egész ország területén, beleértve Kosovót is; a pillanatnyi válságot erőszak alkalmazása nélkül oldják meg; a demokratizálási folyamat folytatásaként írják ki a szövetségi parlamenti választásokat; az ország térjen vissza az 1990-ben megkezdett reformokhoz. (Predrag Tašić: *Kako sam branio Antu Markovića*. NIP Mugri 21, Szkopje, é. n. 101–103.) – A *Magyar Szó* híradása szerint Jacques Delors és Jacques SanTERS 1991. május 29-én és 30-án kétnapos „jószoigálati küldetés”-ben járt Jugoszláviában. A lap beszámolt arról, hogy „a két Jacques” az első napon találkozott Marković kormányfővel, a második napon pedig a köztársaságok elnökeivel, de küldetésük lényegéről egy szót sem írt. Csak távoztuk után közölte Marković kormányfő nyilatkozatát, amelyből kiderül, hogy szoros, folyamatos együttműködést kínáltak fel az Európai Közösség részéről Jugoszláviának, s részletesen felsorolja kikötéseiket. Pénzösszeigről nincs említés. *Magyar Szó*, Újvidék, 1991. június 1.
- ²⁴ „Ante Marković személy szerint 1990 tavaszán még mindig Jugoszlávia legnépszerűbb politikusa volt, népszerűbb Kučannál, Tudmannál, Miloševićnél” – írta Susan Woodward. Egy táblázatot mellékel az arról a közvélemény-kutatásról, amelynek eredményét a belgrádi *Borba* és a zágrábi *Vjesnik* 1990. július 26-án közölte. Ugyanerről a közvélemény-kutatásról a *Magyar Szó* is beszámolt 1990. július 29-i számában. Woodward táblázata szerint Ante Marković Bosznia-Hercegovinában a megkérdezettek 93, Vajdaságban 89, Macedóniában 89, Horvátországban 83, Szerbiában 81, Szlovéniában 59, Kosovóban 42 százalékának a bizalmát élvezte. (Susan Vudvord: *Balkanska tragedija*. Filip Višnjik kiadó, Beograd, 1997. 129. és 144.)
- ²⁵ Milošević környezete felfogta ugyan a veszélyt, de még soká azt remélte, hogy a Szovjetunió sikere majd fenntartania a kétpólusú világot, s azzal együtt megmentenie a szovjet típusú szocializmust is, minek következtében – a különbözés miatt – Jugoszlávia jelentősége sem csorbul. Borisav Jović már 1989. november 18-án feljegyezte naplójában: „Látni való, hogy a Szovjetunióban igen nagy a zűrzavar, az ország jövője pedig bizonytalan. Ugyan kire támaszkodhatunk, ha az események a Szovjetunió további gyengüléséhez és Amerika abszolút dominanciájához vezetnek? Pozíciónk egyre rosszabb lesz; idejékorán kell döntő lépésre elszánnunk magunkat, nehogy a magány és az izoláció zsákutcájába kerüljünk”. (Ibidem, 69.) – A naplóban 1989. december 3-ai dátummal egy angol értékelés található, azzal a megjegyzéssel, hogy a Szovjetunió helyzetét legjobban az angolok ismerik. „Gorbacsovnak még egy esztendeje van. Utána az új szovjet vezetőség a hadseregre támaszkodva ismét helyreállítja majd a rendet”. (Ibidem, 81.) – 1990. január 19-én Jović Veljko Kadijević tábornok társaságában azon kesereg, hogy az amerikaiak Gorbacsov segítségével végül felbomlasztják a Szovjetuniót, s találgatja, ugyan ki állíthatná meg Gorbacsovot. „Az ilyen Szovjetunióval megszűnik a nemzetközi erőegyensúly, amely önálló fejlődést garantált számunkra.” (Ibidem, 92.) – 1991. március 22-én Jović egy bizalmas értesülést jegyez fel: miután a balti köztársaságoknak már kifelé áll a rúdjuk, a kaukázusiak meg követni készülnek őket, Jazov tábornok, hadügyminiszter és Krjucskov, a KGB főnöke készségbe helyezték a hadsereget és a titkosszolgálatot, s határozott lépésekre, akár diktatúra bevezetésére kívánják rávenni Gorbacsovot. Megmentik-e az amerikaiak a Szovjetuniót, vagy szétverik a hazai nacionalisták közreműködésével, „attól függ a mi nemzetközi pozíciónk, és alighanem az határozza meg a várható hazai eseményeket is”.

- (Ibidem, 126.) – 1990. február 28-án Jović feljegyezi a Baker amerikai külügyminiszter moszkvai látogatása után kialakult helyzetről készített állítólagos amerikai jelentés lényegét. Az értékelés szerint Gorbacsov marad, mert nincs, aki a helyébe lépjen. Amerika megad neki minden politikai és gazdasági támogatást, hogy befejezhesse reformjait. Megvan rá az esély, hogy sikerrel járjon. „A Szovjetuniónak 4-5 évre lesz szüksége, hogy ismét visszanyerje belső egyensúlyát, természetesen új alapokon.” (Ibidem, 121–122.) – Ez reménységként lebegett Jović előtt. Milošević környezete egész idő alatt nem fogta fel, hogy Jáлта már végképp a múlté.
- ²⁶ Milošević még a kierőszakolt rendkívüli pártkongresszuson elszenvedett kudarca után sem veszítette el a jugoszláv szocializmus megkülönböztetett értékeibe vetett bizalmát. Jović feljegyzései szerint Milošević 1990. március 21-én még meg szándékozta várni a jugoszláv állampárt kongresszusának a folytatását, s ha mégsem lett volna folytatás, akkor egy új, ugyancsak jugoszláv jellegű pártot szeretett volna alapítani, amelynek kezdeményezőbizottságába más köztársaságbeli forradalmárokat is bevett volna. Már a leendő párt nevét is kigondolta: Jugoszláv Egyesült Szocialista Demokrata Párt. (Ibidem, 124–125.) Végül Milošević 1990. július 16-án köztársasági jellegű pártként létrehozta a Szerbiai Szocialista Pártot, amelynek programjába beírta, hogy célja „a demokratikus szocializmus létrehozása”, s amellel még, noha elismerte a magántulajdont is, a program hitet tett a társadalmi tulajdon mellett: „a társadalmi tulajdon a szocialista gazdasági rendszernek az alapja”. A többi öt köztársaság kommunista utópártja közül egy sem tette le a garast programjában a szocializmus mint rendszer és a társadalmi tulajdon mellett. (Vladimir Goati: *Stabilizacija demokratije ili povrata monizma*. Unireks, Podgorica, 1996. 55–56.)
- ²⁷ Borisav Jović 1989. október 13-án feljegyezte naplójában, hogy Miloševićnek szóvá tette: a nyugatiak a kelet-európai országokban mindenütt megdöntik az egypártrendszert. Ez történt Lengyelországban, Magyarországon. Nálunk Szlovénia már áttért a többpártrendszerre. Ante Marković jugoszláv kormányfő is nyilvánosan a többpártrendszer mellett nyilatkozott, s ezt tették a macedónok és a montenegróiak is. Jović szerint Szerbiának annál inkább ezt az utat kellene választania, mert uralkodó pártjuk élvezi a nép bizalmát. Milošević azonban felhívta a figyelmét a következőkre: „Abban az esetben Szerbiában megalakulna az albán párt. Albánok kétmillióan vannak. Akárhogy nevezzék is a pártjukat, az ő vidékeiken átvennék a hatalmat, és mi elveszítenénk Kosovót. Tehát államérdünk, hogy Szerbiában ne legyen többpártrendszer” – mondta Milošević. Azt remélte, hogy ezt az álláspontot az egész országra vonatkozólag is sikerül majd elfogadtatnia az állampárt közelgő jugoszláv rendkívüli kongresszusán. Következőleg abban bízott, hogy a leendő jugoszláv alkotmány is ezt az elvet afirmálja majd. „Az kell legyen a stratégiánk, hogy a szerb értelmiségnek ne csak szóban, hanem a valóságban is teljes demokráciát nyújtsunk a párt nélküli pluralizmus keretében” – közölte Jovićyal Milošević. (Ibidem, 61.)
- ²⁸ Vojin Dimitrijević indokoltan mutatott rá arra, hogy a nyugati országok mérvadó politikája egészen 1991 derekáig, a háború kitöréséig a meglevő föderatív Jugoszlávia fenntartására, tehát egyszersmind területi épségének a megőrzésére is irányult. Erre meggyőző érveket sorakoztatott fel, egészen James Baker amerikai külügyminiszter 1991 júniusában történt belgrádi látogatásával bezárólag, amikor még mindig megnyilvánult ez a támogatás. (Vojin Dimitrijević: *Jugoslovenska kriza i međunarodna zajednica*. In: *Srpska strana rata. Republika*, Beograd, 1996. 697–699.) – Mindazonáltal csaknem minden nyugati ország politikájában már korán kifejezésre jutott némi divergencia is. Például Jović már a 1990. február 2-i feljegyzésben hosszan idézte az amerikai külügyminisztérium 1989. december 11-én tartott sajtóértekezletén elhangzott értékelést Jugoszláviáról, majd tömör komment-

tárjában egyebek mellett megállapította: „Másfelől az [amerikai] adminisztráció hibásnak mondja az elszakadási törekvések erőszakkal, a hadsereg alkalmazásával történő elhárítását. [...] Ezzel a mondattal felborítják mindazt, amit az ország területi integritásáról mondtak. Nem lehetünk naivak, nagyon óvatosnak kell lennünk, midőn tíz mondaton át támogatják az ország területi integritását, majd egy fél mondattal mindezt megkérdőjelezzik. Az a fél mondat épp elég a szlovének és az albánok számára”. (Jović, ibidem, 104.)

²⁹ Jović már 1989. december 10-én feljegyezte, hogy a *Spiegel* szerint Stanovnik szlovén és Latin horvát köztársasági elnök december 10-én Brežicában egy titkos tanácskozáson megállapodott abban, hogy a bonni kormányt felkérjük, 1990 februárjáig üssön nyélbe egy „békekonferenciát” Frankfurtban, amelyen a hat jugoszláv köztársaság mellett jelen volna még Németország, Franciaország, Ausztria és Olaszország. Az volna a cél, hogy Jugoszlávia európai garanciát kapjon az államszövetséggé való átalakuláshoz, majd pedig az európai integrációhoz való csatlakozáshoz. (Jović, ibidem, 83.) Csaknem egy év múlva még mindig ugyanott tartott az ország: „Szlovénia javasolja, hogy Jugoszlávia önálló államok szövetsége legyen, mint a Benelux államok vagy az Európai Közösség. Reméljük, hogy ezt a »konföderációt« Jugoszlávia más köztársaságai is támogatni fogják – jelentette ki Dimitrij Rupel szlovén külügyminiszter a tegnapi bécsi sajtótájékoztatón.” *Magyar Szó*, 1990. szeptember 7.

³⁰ A jugoszláv állampárt megszakadt XIV. kongresszusának előkészítő bizottsága a következő hónapokban több ízben összehívta a köztársaságok állampártjainak a megbízottjait a folytatás időpontjának a megállapítása végett, de mindig hiányzott valaki, s amint múlt az idő, egyre többen maradtak el, s egyre kevesebben értettek szót a folytatást illetően. Egy ilyen sikertelen megbeszéléstről számol be a *Magyar Szó* 1990. július 25-i számában közölt Tanjug-tudósítás. Miután világossá vált, hogy nem lesz folytatás, a Jugoszláv Kommunista Szövetség hadseregbeli szervezetének kezdeményezésére 1990. december 24-én megtartották a Jugoszláv Kommunista Szövetség – Mozgalom Jugoszláviáért nevű párt alakuló közgyűlését, amelyet az akkori szóhasználatban csak „tábornokpárt”-nak neveztek. Ez a párt pályázott a hajdani JKSZ „igazi” utódjának a rangjára. Később ez a szervezet, miután a hadsereg állítólagos ideológiától való mentesítése miatt a tábornokok kiszorultak a vezetőségéből, több kommunista törpepárttal egyesülve létrehozta a Jugoszláv Egyesült Baloldalt, amelynek az élére Miloševićné, Mira Marković került. Ez a párt csak egyszer lépett fel a későbbi Kis-Jugoszláviában önállóan egy parlamenti választáson, amikor is katasztrofális vereséget szenvedett. Ezt követően a Milošević-párttal koalíciót alkotva szerepelt a választásokon, s mindig aránytalanul sok mandátumot kapott a parlamentben, valamint miniszteri tárcát a kormányban. A két párt között emiatt, valamint azért, mert a Jugoszláviai Egyesült Baloldal képviselői a miloševići politika szélsőséges, agresszív szorgalmazói voltak, érezhető, de elfojtott sűrűlódások voltak. Ennek a kvázibaloldalnak az 1990 és 1996 közötti működéséről: Nenad Stefanović: *Sneg u julu*. Tiker, Beograd, 1996. – Más forrás szerint a Jugoszláv Kommunista Szövetség – Mozgalom Jugoszláviáért még az első, illetve alakuló közgyűlés előtt, 1990. november 19-én létrejött. (Kronologija 1985–1995. In: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, 376.)

³¹ „Ante Marković sietett kijelenteni, hogy Jugoszlávia működése nem a Jugoszláv Kommunista Szövetségtől függ. Talán úgy képzeli, hogy őtöle függ” – jegyezte fel némi malíciával Jović. (Ibidem, 93.)

IRODALOM

- BANAC, Ivo 2002. *Raspad Jugoslavije*. Durieux, Zagreb
- BIŠČEVIĆ, Hido 1989. *Strategija haosa*. Centar za informaciju i publicitet, Zagreb
- ĆOSIĆ, Dobrica 1992. *Promene*. Dnevnik, Novi Sad
- ĐUKIĆ, Slavoljub 1992. *Kako se dogodilo vođa*. Filip Višnjić kiadó, Beograd
- GOATI, Vladimir 1996. *Stabilizacija demokratije ili povratak monizmu*. Unireks, Podgorica
- JOVIĆ, Borisav 1995. *Poslednji dani SFRJ*. Kompanija Politika, Beograd
- LETICA, Slaven 1989. *Četvrta Jugoslavija*. Centar za informaciju i publicitet, Zagreb
- MIHAJLOVIĆ, Kosta–KRESTIĆ, Vasilije 1995. *Memorandum SANU, odgovori i kritike*. SANU, Beograd
- MILOŠEVIĆ, Slobodan 1989. *Godine raspeta*. 6. kiadás. BIGZ, Beograd
- PAVLOVIĆ, Dragiša 1988. *Olako obećana brzina*. Globus, Zagreb
- RASPAD Jugoslavije: produžetak ili kraj agonije*. é. n. Zbornik. Institut za evropske Studije, Beograd
- RATOVI u Jugoslaviji 1991–1995*. 2002. Društvo za istinu, Beograd
- RAT u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*. 1999. Zbornik. Naklada Jesenski i Turk, Dani, Zagreb–Sarajevo
- SRPSKA strana rata*, 1996. Zbornik. Republika, Beograd
- STEFANOVIĆ, Nenad 1994. *Pokrštavanje petokrake*. BIGZ, Beograd
- STEFANOVIĆ, Nenad 1996. *Sneg u julu*. Tiker, Beograd
- TAŠIĆ, Predrag 1994. *Kako je ubijena druga Jugoslavija*. A szerző kiadása, Szkopje
- VUDVORD, Suzan 1997. *Balkanska tragedija*. Filip Višnjić kiadó, Beograd
- ŽIŽEK, Slavoj 1989. *Druga smrt J. B. Tita*. Državna založba Slovenije, Ljubljana

(Folytatjuk)

The Disintegration of Yugoslavia (I)

By the mid-1980's the agility of the government in Yugoslavia decreased, thus raising the question of how to reinforce the common state. The republics took positions within three viewpoints, and due to their tenacity, did not manage to find a common denominator. Therefore, the federation got stuck in the single-party regime and did not get a new constitution suitable for the process of transition. In January 1990, the Yugoslav Communist Party fell apart; its governing organ – the holder of the main power – ceased to be. In the spring of 1990, the Yugoslav parliament and government, lacking the regular renewal of its constitution, extended its mandate by its own decision. Thus losing its legitimacy, it went on to work 'in neutral' as a nominal government. From time to time it served as a cover to one or the other republic. The republics used political violence to their own expense or that of the federation, and upon termination of Vojvodina's and Kosovo's autonomy, Serbia applied armed violence as well. In the spring and autumn of 1990, the republics passed their new Constitution suitable for the requirements of transition; they held multi-party elections, and in case of collision they pronounced the primacy of republic laws over the laws of the federation. In the Constitution, Yugoslavia acted only as a fictional character. In reality it had already fallen apart. The wars followed after its disintegration, in 1991.

Keywords: federation, confederation, republics, agreement, politics, politics of violence, disintegration